

Г.С. Сковорода та його духовна спадщина

Друга половина XVIII століття була тяжким періодом для української культури, як і державності загалом. Тодішня панівна старшинська верхівка, значна частина інтелігенції в погоні за матеріальними вигодами, маєтками, дворянськими привілеями та царськими чинами ставала на антинародний шлях, зрікалася своєї національності, мови, культури. Народне трактувалось як щось відстале, „мужицьке”. Українська освіта, книга, мова, культура денаціоналізувалися. До цього вели прямі примусові заходи з боку царського уряду та вищого духовництва. Українській літературі загалом загрожувала втрата оригінального обличчя, власного шляху розвитку.

Ще не зовсім звільнившись від пут схоластики, українська література опинилася перед загрозою потрапити в полон насадженого згори офіційного псевдокласицизму з його облесливим панегіризмом, зневажливим ставленням до народу, народної творчості.

Саме в цей зламний час, коли вирішувалася доля української літератури, з'явився в ній незвичайний письменник із народу – Григорій Сковорода.

Один із його сучасників (Федір Луб'яновський) залишив нам опис зовнішності Г. Сковороди. Це був „старик вище середнього зросту, в сірому байковому сюртуці, в українській овечій шапці, з палицею в руці, за мовою справжній малоросіянин... Мешканці, особливо слобід та хуторів, де він зупинявся, любили його як рідного. Він віддавав їм усе, що мав: не золото і срібло, а добрі поради... Втішався, що труд його мандрівного життя не був безплідний”.

Значну частину спадщини Г. Сковороди становлять філософські твори. Але, крім них, він писав ліричні поезії та байки в прозі, у яких теж відображалися його філософські думки.

За змістом і жанровими особливостями оригінальні вірші письменника можна поділити на такі групи:

- а) ліричні;
- б) сатиричні;
- в) привітальні;
- г) вірші типу релігійних гімнів або кантів.

При всій архаїчності (для нас) віршів Г. Сковороди, вони були видатним явищем української літератури XVIII століття.

У них автор прагнув звільнити тодішню українську поезію від схоласичних штамів, піднести її на вищий художньо-естетичний рівень. Письменник шукав для відтворення своїх ідей, переживань і почуттів нову форму, новий поетичний

словник, нові ритми й нові рими. Цього він до певної міри досягнув.

Характерною рисою лірики письменника є органічне поєднання мотивів громадянських та особистих.

За життя письменника його твори не друкувались, а поширювались у численних рукописних списках усією Україною, тому вони, на жаль, не всі збереглися.

Лірика Г. Сковороди багата й різноманітна за своїм змістом. Частину своїх поезій (30), написаних у період 1753-1785 років, поет об'єднав у збірку під назвою „Сад божественних песней”.

У цих віршах Г. Сковорода втілював особисті настрої, свої роздуми над суспільним життям і людською долею, над вітчизняною історією.

У багатьох віршах „Саду...” поет яскраво малює красу рідної природи, у якій він шукає духовної гармонії:

Ах, поля, поля зелені,

Поля цвітами распещрены!

Ах, долины, яры,

Круглы могилы бугры.

Ах вы вод потоки чисты, ах вы берега трависты

Ах ваши волоса, вы кудрявые леса!

У вірші йдеться про трудову людину, пастуха, який уранці виганяє та пасе овець. Природа в поезії Г. Сковороди тісно пов'язана з людиною, з її переживанням і почуттям. Цей вірш набув у народі особливої популярності. Його переписували й співали на мелодію, складену самим Г. Сковородою.

Григорій Сковорода широко використовує в поезії образи й мотиви народної творчості. Його пісня, наприклад, „Ой ты, птичко желтобоко” побудована на образах української народної поезії:

Ой ты, птичко, желтобоко,

Не клади гнезда высоко!

Клади на зеленой травке

На молоденькой муравке...

.....

Стоит явор над горою,

Все кивает головою.

Буйны ветры повевают

Руки явору ломают.

У цій пісні народнопоетичні образи жовтобокої пташки, яка в'є гніздо високо, і явора, що росте на горі, подаються як паралель до людського життя. Поет натякає на небезпечність для людини погоні за високими посадами. Адже чим вище

піднімаєшся, тим болючішим буде удар під час падіння. Цей вірш теж став народною піснею. А обидва названі вірші є першими народними піснями літературного походження в українському фольклорі, авторство яких відоме.

В окремих віршах поет оспівує „вольность” як найвищу цінність для людини. У вірші „Голова всяка свой имеет смысл” він говорить про дорогі йому волю та душевний спокій:

... мне вольность одна есть нравна
И беспечальный, препростый путь,
Се – моя мера в житії главна...

Поет любив свободу й бажав визволення селян від кріпацтва. У вірші „Про свободу” він цінує волю, свободу вище над усе і прославляє Богдана Хмельницького як видатного народного героя, борця за волю народу:

Что то за вольность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах не златое: если сравнить злато
Против вольности еще оно блато (болото).

.....
Будь славен во век, о муже избранне,
Вольности отче, герою Богдане!

Заглибленість поета у складні внутрішні переживання і в красу природи не вела до відриву від соціальної дійсності, від громадського життя. Заслуговує на велику увагу сатирична спрямованість літературної творчості Г. Сковороди. У багатьох віршах він засуджував побутове та соціальне зло. Класичним зразком соціальної сатири в поезії Г. Сковороди є знаменита 10-та пісня його „Саду божественных песней”, відома під назвою „Всякому городу нрав і права”.

Всякому городу нрав і права,
Всяка имеет свой ум голова,
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус каков,
А мне одна только в свете дума,
А мне одно только не идет с ума.

У цій пісні Сковорода гостро критикує зажерливість панів, поміщиків, які загарбали селянські землі й ведуть розкішне життя:

Тот непрестанно стягает грунта,
Сей иностранны заводит скота
Те формируют на ловлю собак,
Сих шумит дом от гостей, как кабак.

Також він викриває чиновників-кар’єристів, які плазують перед панами, шахраїв-купців:

Сват для чинов углы панские трет,
Федька – купец при аршине все лжет.

Висміюються в пісні продажні юристи („строит на свой тон юриста права”), улесливі поети, які за гроші й чини оспівують великих магнатів („тот панегірик сплетает со лжей”), примітивна медицина („лекарь в подряд ставит мертвых людей”), схоластична освіта та ін.

Пісня ця відповідала думам і настроям мас та була дуже популярною. Її часто співали лірники й кобзарі, доповнюючи новими сатиричними куплетами. Відомо, що один із варіантів цієї пісні І. Котляревський використав для змалювання образу Возного в „Наталці Полтавці”. Дав І. Котляревський Возному й надзвичайно показове прізвище – Тетерваковський, що, напевне походить від сатиричного образу жадібних хапунів-тетерваків у притчі Г. Сковороди „Убогий жайворонок”. На жаль, дослідники творчості Г.Сковороди чомусь про це не згадують.

Свою поему „Сон” Т.Г. Шевченко теж починає з акордів, що перегукуються з піснею Г. Сковороди:

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує.
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.

Серед ранніх віршів Сковороди є вірші привітальні, здебільшого адресовані сучасникам поета, людям світлого розуму, схильним підтримувати молодь у її навчанні. Також є, наприклад, „Песнь отходная, 25-я” архімандриту Гервасію Якубовичу:

едешь, хочеш нас оставить?
едь же весел, целый, здравый!
Будь тебе ветры погодны,
Тихи, жарки, не холодны.
Щаслив тебе путь везде отсель будь!

Подібною є також 27 пісня „Саду”... привітання на адресу білгородського єпископа Іосафа Міткевича та ін.

Свої релігійні пісні (канти) Г. Сковорода здебільшого присвячував Різдву або Великоднім святam. Такою піснею є „Песнь рождеству Христову о нищете его” та ін.

У віршах Г. Сковороди спостерігається велике багатство строфіки й різноманітне римування. Він був новатором в українській літературі XVIII ст. І хоч для нас форма його творів, як і мова, є застарілою, але у свій час вона була багато в чому свіжою та новою.

Григорій Сковорода увів в українську літературу жанр байки й був першим байкарем в Україні. Його байки високо цінували Т. Шевченко та І. Франко.

Тридцять байок, написаних Г. Сковородою між 1769 і 1774 роками, становлять збірку під назвою „Басни Харьковския”. Написані вони прозою, складаються з двох частин і дуже стислі, закінчуються мораллю. Г. Сковорода розумів байку як мудру забавку, що „таїть у собі силу”. На його думку, цей жанр творчості „зверху ніщо, але всередині щось; зовні неправда, але всередині істина”, тобто заперечуючи – стверджував. Більшість байок має публіцистичне сатиричне спрямування. Автор викриває різних чиновників, паразитичних елементів і підносить ідею „сродної праці” – тобто праці, яка відповідає нахилам, уподобанням і здібностям кожної людини. Він доводить, що всі люди повинні трудитись і жити з власної праці, а не з грабунку й обману інших.

Найвиразніше думки про «сродну працю» висловлені в байці „Пчела і Шершень”. Вона побудована у формі діалогу між Бджолою-трудівницею і Шершем-неробою. У ній гостро викриваються експлуататорські класи кріпосницького суспільства, які самі не працюють, а живуть за рахунок трудящих. В образі працюючих бджіл прославляються мудрі люди, які трудяться „в природженому ділі”, живуть „по натурі”.

Григорій Сковорода розумів чесну, корисну працю як необхідну умову людського існування.

Інший характер має байка „Олениця й Кабан”. У ній дошкульно висміюються такі негативні риси людини, як погоня за чинами та привілеями.

Олениця вітає Кабана: „Доброго здоров’я, пане Кабан!”. Але Кабан образився, бо він уже одержав звання „барона”. Однак Олениця говорить йому: „Ми, прості, судимо не по одежі і словах, а по ділах. Ви так само, як і колись, рієте землю і ламаєте тини. Дай, боже, вам бути й конем!”.

У байках Г. Сковороди натрапляємо на велику кількість прислів’їв і приказок:

Не те Орел, що літає, а те, що легко сідає.

Красна хата не кутками, а пирогами.

Далеко свині до коня.

Дурень шукає видного місця, а розумному і в кутку видно.

Широке використання цих афористичних речень надає байкам народного колориту, природного, невимушеного та жвавого викладу.

Отже, творчість Г. Сковороди посідає видатне місце в розвитку української літератури. Його світогляд ґрунтувався на щирій і глибокій любові до простого люду й ненависті до експлуататорів. У важких умовах XVIII ст. він дав прекрасні зразки громадянської поезії, яка вселяла віру в науку й силу людського розуму.

Його ідеї гуманізму та демократизму знайшли своє продовження у творчості І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, . Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка та інших українських письменників. Доречно згадати вірш Великого Кобзаря „А.О. Козачковському”, у якому він з теплотою говорить про Г. Сковороду як свого духовного наставника:

Давно те діялось. Ще в школі
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака –
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге – та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
То й списую Сковороду...

Незважаючи на плин часу, інтерес до творчості Г. Сковороди не згасає. Студії про Г. Сковороду відомі в Чехії та Словаччині, Польщі, Румунії, Росії та інших країнах. Його поважають за гуманізм, демократизм, віру в розум людини.

Як громадянин він був патріотом своєї вітчизни, як філософ – відстоював право народних мас на власну культуру й освіту, мріяв про суспільство без гноблення та експлуатації.

Як письменник – був новатором у галузі поезики, жанрів. Йому належать переклади творів світової класики. Його праця – це важливий історичний етап у розвитку літературної мови на національній основі.

Усе це викликає і в наш час інтерес до життя та творчості Г. Сковороди як людини, громадського діяча, філософа й письменника.

